

zott, és jó támpontot nyújt a további kutatásokhoz, kisebb része vitára serkentő, de mindenképpen előremutató. Úgy látszik, a szerkesztők bizonyos kérdéseket többszörösen hangsúlyozni kívántak, ezért kezdődik a következő nagy fejezet „Erdély a középkori magyar királyságban (896—1526), Erdély honfoglalás kori őslakói, Anonymus az erdélyi magyar honfoglalásról”. Repetitio est mater studiorum.)

TROGMAYER OTTÓ

2. A HONFOGLALÁSTÓL 1606-IG

896-ot követően Erdély sorsa elválaszthatatlanul összefonódott a magyarság, illetve a középkori Magyar Királyság történetével. A régió egyes részei már a honfoglalás idejében magyar fennhatóság alá kerültek, a keresztény monarchia kialakulásával és megszilárdulásával pedig az egész Erdőntúli vidék a magyar állam integráns részévé vált. 1526-ban, az önálló államiság felदारabolódásával Erdély történetében is fordulópont következett be, így teljes mértékben jogosnak kell tartanunk a kötet tagolását, melynek értelmében a középkori magyar fejezet két végpontját a honfoglalás és a mohácsi csata jelenti. Fontosnak tartjuk, hogy Magyarország és Erdély középkori egysége a korszakolás révén is aláhúzassék, hiszen a transzszilvanizmus egyik régi (és időről időre ma is felbukkanó) tétele a speciális fejlődés túlhangsúlyozásával kívánta ezt az egységet megkérdőjelezni.

A több mint hat évszázadot felölelő korrajz megírása komoly próbatételt jelent a kutató számára, hiszen az ismert nehézségeken (a korai időszakok vonatkozásában fennálló nagyfokú forrásszegénység, a sajátos jelenségek gyökereinek tisztázatlansága, a magyar és román történetírást elválasztó óriási szakadék) túlmenően fokozottan jelentkeznek az elmúlt évtizedek maradó tudományos eredményeinek használatával kapcsolatos követelmény is, mivel e tárgykörből hosszú ideje nem jelent meg önálló monográfia. A nem könnyű feladat megoldására *Makkai László* vállalkozott, aki negyvenévi kitérő és szünet után tért vissza a témához. Kiindulási pontját Erdély honfoglalás kori etnikai viszonyainak a felvázolása jelenti. Mivel az okleveles anyag szinte semmilyen felvilágosítást nem tud nyújtani ebben a kérdésben, ezért a szokottnál is fontosabb szerep hárul az elbeszélő és egyéb forrásanyagra. A krónikák szűkszavúsága miatt az első csoportot csak Anonymus sokat elemzett és vitatott gestája képviseli, amelyről közismert, hogy többek között *blak* (vlach, vagyis újlatin, román) népszerűséget is szerepeltet a honfoglalók ellenfeleiként. *Makkai László* a magyar történetírás korábbi és újabb eredményeire támaszkodva fejti ki, hogy a Névtelen szerző saját korának (a XIII. század elejének) viszonyait vetíti vissza a honfoglalás korába, vaskos anakronizmusokat elkövetve eközben. Így például kunokat emleget a honfoglalás idejében, akik pedig csak a XI. században jelentek meg Európában, vagy mechanikusan visszavetíti az 1185-ben keletkezett bolgár—román cárságot több évszázaddal korábbra. A szerzővel ellentétben azonban nem tartjuk valószínűnek, hogy Anonymus az orosz évkönyvek nyomán helyezte volna a vlachokat a Kárpát-medencébe, egyrészt mert semmilyen bizonyítékunk sincs erre vonatkozóan, másrészt pedig Nyesztornál a „voloh” kifejezés a keleti frankokra vonatkozik (akik a IX. század legvégéig tartották fennhatóságuk alatt a Dunántúlt), nem pedig a románokra. Sokkal valószínűbbnek tűnik az a feltételezés,

miszerint P. mesternek tudomása volt arról, hogy Dél-Erdélyben csekély számú blak népesség él (a románok beköltözése a XII. század második felében kezdődött meg), és ebből az ismeretből kiindulva támasztott mesebeli ellenfeleket a honfoglalóknak. Az elbeszélő források alapján tehát nem lehet autochton román népesség jelenlétét bizonyítani Erdélyben a XII. század előtt, s a víznevek elemzése is megerősíti „a régészeti leleteknek azt a tanúságát, hogy a 10. század folyamán Erdélyben megtelepült magyarok mindenütt szlávokat, délkeleten, a Küküllők és az Olt vidékén pedig még egy török nyelvet beszélő néptörödéket is találtak” (251.).

Erdélyben tehát jórészt szlávok laktak a magyarok betelepítése előtt, akiket részben ők, részben pedig a jóval később érkező szászok, illetve románok olvasztottak maguk közé. E korai szláv társadalom vizsgálata után tér rá Makkai László a honfoglalás utáni események vázolására. Megítélése szerint „a honfoglalásnak már első nemzedékében a Mezőséget a Nagy-Szamos és a Maros között magyar nemzetségek szállták meg, s ebben a megszállásban a Zsombor és Agmánd nemzetségek vezető szerepet játszottak” (267.). Anonymus szövegéből kiindulva a szerző úgy véli, hogy a Zsombor nem tagjai viselték a magyar törzsszövetségben a *gyula* tisztséget, ami tudvalevőleg a legfőbb hadvezér funkciójának felelt meg. Ebből a konstrukcióból csak annyit tudunk elfogadni, hogy a honfoglalást követően Erdély egy része valóban magyar fennhatóság alá került, illetve, hogy a X. század közepén a „gyulák” törzse Erdélyben helyezkedett el. Ami viszont a honfoglaló nemzetségek meghatározását és a Zsombor nemnek a gyulákkal való azonosítását illeti, azt nem tudjuk magunkévá tenni, mivel az elképzelés alátámasztására felhozott érvek számos kívánnivalót hagynak maguk után. Eleve önellentmondásnak tűnik, hogy a szerző, aki korábban maga állapította meg, hogy Anonymust nem lehet felhasználni a honfoglalás kori állapotok rekonstruálására, most mégis a Névtelenhez fordul segítségért, úgy azonban, hogy célja elérése érdekében kénytelen különböző változtatásokat végrehajtani a szövegen. Elfogadja például Anonymustól Tétény honfoglalás kori nemzetségs voltát, de a családfán már „javítást” kell eszközölnie és feltennie, hogy a gestafó „Zombor gyula” helyett tévesen emleget Zombor és Gyula testvérpárt. Ugyanígy ellentmond a koncepciónak, hogy Anonymusnál Tétény (Tuhutum) „Horka apja”-ként szerepel, ami viszont a gyulánál alacsonyabb rangú törzsszövetségi funkciót jelentett. Az ellentmondás feloldására úgy történik kísérlet, hogy Makkai „rangemelés” feltételez, amely Kurszán halála után játszódott volna le. A probléma az, hogy olyan hipotézis kerül felmelegítésre (a honfoglaláskor Kurszán volt a főfejedelem, Árpád pedig a gyula), amelyet az utóbbi évek kutatásai meggyőzően cáfoltak, másrészt pedig egyéb analógiák mellett Bíborbanszületett Konstantin császár művéből is tudjuk, hogy a tisztségek nemzetségeken belül öröklődtek, aminek viszont ellentmondanak az ilyesféle „rangemelések”-ről szóló elképzelések. Tagadhatatlan, hogy Anonymus felhasznál bizonyos mondákat, családi hagyományokat gestája megalkotásakor, épp ilyen bizonyos azonban az is, hogy ezeket meglehetősen önkényesen alkalmazta, és a mai értelemben vett történeti hűségre meg sem kísérelt (nem is kísérelhetett meg) törekedni. Ily módon szinte szétválaszthatatlanul összefonódnak nála a valóság egyes elemei a mesés, kitalált motívumokkal. A már idézett kun példán kívül ezt bizonyítja egyebek mellett az általa összeállított vezérnévsor, amelyet már régóta nem tekintenek hitelesnek a kutatók vagy a honfoglalás útvonaláról megrajzolt kép, ami ellentmond a más forrásokból rekonstruál-

ható útiránynak. Anonymus alapján tehát meglehetősen kétes értékű eredményekre lehet csak jutni, de nem kevésbé ingatagok az egyéb területekről felhozott bizonyítékok sem. Erdélyben, ahol a XIII. század előtről alig van oklevelünk, nemigen lehet a birtoklástörténet alapján egyes nemzetségek őshonos vagy későbbi jövevény voltát igazolni, főleg nem a X—XI. század vonatkozásában. Éppen ilyen szerencsétlen dolog a Zsombor nem oroszlanos címeréről arra következtetni, hogy honfoglaló „törzsfői” nemzetségről van szó, hiszen a bomló törzsi-nemzetségi társadalom és a jóval később feltűnő feudális genusok közé nem lehet egyenlőségjelet tenni, másrészt pedig a címeren feltűnő ábrázolások sokkal inkább a divat kérdései voltak, mintsem az ősi „úri” nemzetséghez való tartozás emlékei. A helynevekre való támaszkodás (legalábbis a szerző által követett módon) pedig azért nem vezethet sikerre, mert a helynévtan természeténél fogva nem lehet alkalmas politikatörténeti események rekonstruálására, másrészt pedig a kellő kritika híján kezelt helynevek segítségével szinte mindent és mindennek az ellenkezőjét be lehet bizonyítani. Mindezek illusztrálására csak egy példát szeretnénk hozni: a kötet 277. oldalán Makkai László arról ír, hogy „a 10. század közepén uralkodó Árpád-házi nagyfejedelem, Fajsz nevét máig viseli egy Küküllő menti falu, amelyet alighanem Bogát gyula (egyik?) lányának kezével, s bizonyára egy közel eső sóbányával együtt kapott az előkelő vő erdélyi szálláshelyül”. Ezen az alapon azonban azt kellene feltételeznünk, hogy Fajsz fejedelemnek legalább hat-nyolc felesége volt az ország különböző vidékeiről, sőt az egyiknek horvátnak kellett lennie, legalábbis a Zágráb melletti Fajsz helynév tanúbizonyysága szerint!

A X. századi események taglalásánál sokkal színvonalasabbra sikerültek a székelyek, szászok és románok betelepedéséről szóló fejezetek. A soketnikumú Erdély kialakulásának kezdetei izgalmas témakört jelentenek, főleg ami a magyar olvasókhöz legközelebb álló székelyeket illeti. Makkai László korrekt összefoglalásban ad számot a székely eredet kérdés máig meg nem oldott problémaköréről, ő maga pedig úgy foglal állást, hogy „valamely, a magyarsághoz csatlakozott, törökös nomád lovas vezető réteggel bíró törzset kell látnunk bennük” (291.). Az Erdélybe való költözés szintén vitatott dátumát a XI. századba helyezi, kiindulópontját pedig — a kutatók többségével összhangban — Biharba teszi. Pontos képet kapunk a korai székely társadalomról is, ami azért fontos, mert csak ez alapján válik lehetővé annak a szerepnek a megértése, amelyet ez az archaikus népcsoport játszott Erdély életében évszázadokon keresztül. Hasonlóképpen jó összefoglalást nyújt a szász betelepedésről és az etnikai önkormányzat kialakulásáról, valamint a német lovagrend rövid szerepléséről. Korrekt és mértéktartó a románság beköltözését és fokozatos térnyerését tárgyaló fejezet is, anélkül, hogy a dákoromán kontinuitás vitájába bocsátkozna a szerző, mégis félreérthetetlenül jelezve, hogy az elméletnek semmiféle tudományos alapja nincs, mivel a magyarországi és a szomszédos területek történeti forrásai egyértelműen kizárják egy XII. századnál korábbi betelepedés lehetőségét. Kunországról és a Szörényi bánaságról szólva pedig Erdély történetének kevésbé ismert összefüggéseivel ismerkedhetünk meg.

A középkori fejezet második nagyobb egységét a tatárjárás és a mohácsi csata közötti időszak történetének a tárgyalása jelenti. Az Erdélyt is keményen sújtó mongol veszedelem következményei közül is kiemelkedik fontosságát tekintve a központi hatalom eleinte lassúbb, majd egyre gyorsabb hanyatlása, az oligarchia térnyerése, vagyis a tartományúri rendszer kialakulása.

lása. Sajnálatos, hogy Makkai László e nagy horderejű kérdésről csak meglehetősen halvány képet rajzol, és szinte teljesen figyelmen kívül hagyja az utóbbi évtizedek kutatási eredményeit. Véleménye szerint „a magánbirtok térhódítását a 13. század második felének politikai eseményei mozdították elő” (318.), valamivel később pedig úgy vélekedik, hogy „mikor V. István kétévi uralkodása után hirtelen meghalt, fiának, IV. Lászlónak kiskorúságát kihasználva, a nagybirtokos családok, részben birtokaikról toborzott fegyvereseikre támaszkodva, részben a kormányzásukra bízott ispánságokat magánbirtokukként kezelve, valóságos tartományurakká nőttek ki magukat” (319.). Az oligarchia előretörésének és a tartományúri rendszer kialakulásának azonban nem a politikai események zavarossága, sem pedig Kun László kiskorúsága volt legfőbb oka, hanem az évszázadok óta tartó birtokkoncentrációs folyamat, valamint a királyi birtokok II. András óta megfigyelhető nagyarányú eladományozása, amit IV. Béla restaurációs kísérletei sem tudtak megakadályozni. Ehhez járult még a magánfamiliaris rendszer kialakulása és az uralkodói jogok gyakorlása. A dinasztikus belharcok ugyan siettették a központi hatalom gyengülését, de a IV. László alatti zavaros állapotok nem okai, hanem következményei voltak a feudális széttagolódás felerősödésének. Az elméleti alapvetés hiányosságainál is szembeszűrőbb azonban az erdélyi állapotok túlzottan is sommás elintézése. Kán László tartományuraságával kapcsolatosan szükséges lenne rámutatni arra, hogy itt nem az erdélyi vajdaság különkormányzati rendszere volt az oka a tartományúri hatalom kiépítésének, hiszen a nagyhatalmú úr részállama túlnyúlt Erdély határain, hanem éppen fordítva: az óriásira nőtt nagybirtok tette lehetővé az oligarcha számára, hogy hosszú években keresztül birtokolja a vajdai címet. Annál is inkább hiányoljuk az ilyen irányú elemzést, mert a román történetírásban lábra kapott vélemény szerint Kán László tartományúri hatalma nem más, mint az őslakos románság szeparatista törekvéseinek a megnyilvánulása. További fájdalmas hiányosságok is szembetűnnek azonban a kötet olvasásakor: a társadalomfejlődés területénél maradván, eléggé egysíkú és rövid elemzést kapunk csak a legfontosabb folyamatokról, mint például a jogilag egységes jobbágyság, a köznemesség kialakulása vagy a rendiség megjelenése és mibenléte (ez utóbbi esetben jobbra csak a speciális vonások kerülnek megemlítésre). Elmarad a kelet-európai útra való rákanyarodás és következményeinek a felvázolása is, ami azonban a legbántóbb, az a politikai események szűkszavú és meglehetősen elnagyolt ábrázolása. Annál is inkább sajnálatos ez, mert több évtizedes hiányt pótló, régen várt munkáról van szó, ahol bőven lett volna alkalom az ilyen irányú új kutatási eredmények bemutatására.

Megint csak jó színvonalúra sikerültek a székely, szász és román fejlődést ábrázoló fejezetek, a művelődéstörténeti részt pedig egyértelműen a Makkai László által írt egység legsikerültebb, legtartalmasabb fejezetének tartjuk, amely olvasmányosan ismerteti minden etnikum kulturális hagyatékát, és sokban segíti erdély szellemi arculatának a megismerését.

A kötet utolsó nagy tematikai egysége *Az erdélyi fejedelemség első korszaka (1526—1606)* címet viseli és a mohácsi vésztől a Bocskai-felkelés győzelméig tartó időszak fejlődését és eseményeit dolgozza fel. Szerzője *Barta Gábor*, aki több kötete révén is ismerős lehet a korszak iránt érdeklődő olvasó számára. Úgy véljük, hogy az általa írt rész egyenletes színvonalon, az új kutatási eredményeket is felhasználva tájékoztat az erdélyi fejedelemség kialakulásáról és arról a folyamatról, amely a középkori Magyarország felbom-

lásától a magyar államiság — jóllehet összeszűkült keretek között való — újjászületéséig és megszilárdulásáig tart. A szerkezeti arányok lényegében összhangban vannak a kötet jellegével, csak a tizenöt éves háború eseményeinek az elbeszélését érezzük némileg rövidnek. Egyébként az elvárásoknak megfelelő, olvasmányosan megírt fejezetnek tartjuk Barta Gábor munkáját.

Összegzőképpen annyit mondhatunk az *Erdély története* első kötetének második feléről, hogy a helyenként óhatatlanul érzékelhető egyenetlenségek és vitára serkentő megállapítások ellenére korrekt hangvételő, gyakran igen jó színvonalú, régóta esedékes munkát kaptak kézbe az olvasók.

KORDÉ ZOLTÁN

Erdély története II.*

1606-TÓL 1830-IG

„Ebben az országban — mily fájdalom — azt lehet látni, hogy a férfiak a vetéshez a földet kapával lazítják fel és a már bevetett területet feleségüket befogva boronálják el” — panaszkolta Rákóczi Zsigmond, Erdély frissen megválasztott fejedelme 1607. április 19-i levelében Habsburg Mátyás főhercegnek (1608—1619 között II. Mátyás néven magyar király). Egy későbbi fejedelem, Kemény János, század közepén keletkezett önéletírása pedig azt tanúsítja, hogy az ekkor elszenvedett pusztítás örökségét a vidék még évtizedekig nyögte: „nyoma máig is keservesen látszik az sok pusztta faluhelyek, templomok, kéményekből, mert... Erdélyben Székely Mózessel török, tatár, Mihály vajdával oláh, lengyel, Bastával német, vallón hadak egyszersmind (egy időben) benn voltak”.

Két évszázaddal később az utazó a hétköznapi nyugalomával találkozhat. Az 1821-ben erdélyi körutazásra induló Széchenyi István gróf tapasztalatai meglehetősen vegyesek: kedvező benyomásait diszsonáns jelenségek — elmaradott környezet, kicsinyes emberek — rontják le. De ő, aki előbb látta Európa sok távoli országát, mint a „két haza” keletibbi párját, már a táj szépségére, s az ott lakók jellemére is tud figyelmet fordítani. „Erdélyt azon országok közül, ahol jártam, nem hasonlíthatom össze mással, mint Sziciliával... — írja Naplójában. — Mindazokon, akiket Erdélyben megismertem, megfigyeltem, hogy az első pillanatra szívesen barátkozik velük az ember, mivel vendégszeretők... Jó, barátságos fogadtatást, spanyol eredetű lovakat — rossz borokat, rossz ételeket és fagyaltot találni majd minden erdélyi gavallérnál, s amit viselkedésükben a legvonzóbbnak találok, hogy az étel kínálgatásával s a marasztalással nincsenek a vendég terhére.”

A „Basta szekere”, valamint a Széchenyi által megcsodált spanyol ménék és főúri fagyaltok közé eső két és negyed századot öleli fel az „Erdély története” II. kötete. Az időhatárok akár optimista szándékot is sugallhatnának: a szerzők igazolását, hogy a 17. század elején végső pusztulásra jutott kis ország bő kétszáz év múlva viszonylagos jólétben fogadhatta a látogatót. Erdély talpraállásának bemutatására azonban nem lett volna szükség ilyen tág keretekre: Habsburg-uralom alá jutása több mint száz évvel korábban biztosí-

* Szerkesztette Makkai László, Szász Zoltán.